

Унія ў кантэксце дзяржаўнасці і культуры Беларусі XIV–XVII стст. (філасофска-гістарычны аналіз)

Сямён Падокшын

Гісторыя царкоўнай уніі на айчынным глебе не пачыналася з Брэсцкага сабора 1596 г. Яе вытокі ўзыходзяць да XIV ст., пачатку ўтварэння інтэграванай беларуска-ўкраінска-літоўскай дзяржавы – Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага. Праблема царкоўнай уніі і Брэсцкай уніі, у прыватнасці, прысвечана агромністая літаратура, якая змяшчае самыя разнастайныя, дыяметральна супрацьлеглыя ацэнкі гэтай гістарычнай з'явы. І гэта нядзіўна, таму што унія – з'ява супярэчлівая і неадназначная, яе немагчыма ацэньваць палярна: або са знакам «плюс», або са знакам «мінус». Да гісторыі царкоўнай уніі, на наш погляд, неабходна падыходзіць, па-першае, навукова аб'ектыўна, без канфесійнай або ідэалагічнай прадубязанасці, па-другое, аналізаваць яе ў дынаміцы, гістарычным развіцці.

Перадумовы уніі. Існуе пункт гледжання, што Брэсцкая унія не мела каранёў у народнай свядомасці беларусаў і ўкраінцаў, што яна выключна палітычная акцыя, інспіраваная пэўнымі сіламі. Не адмаўляючы цалкам апошняга, лічым – і пра гэта сведчаць шматлікія факты – што ўніяцкая ідэя мела ў грамадскім жыцці ВКЛ глыбокія карані. І гэтыя карані – у геапалітычным становішчы Беларусі і Украіны «паміж Усходам і Захадам», Польшчай і Расійскай дзяржавай, якое абумоўлівала дзве найважнейшыя задачы: умацавання і захавання палітычнай, дзяржаўнай і духоўна-культурнай незалежнасці.

Ужо першыя кіеўскія князі разумелі, што незалежная царква ўмацоўвае суверэнітэт дзяржавы, таму на мітрапаліцкі прастол яны імкнуліся пасадзіць не прызначанага з Канстанцінопаля грэка, а свайго – кіеўскага, полацкага, смаленскага – святара. Гэтак жа паводзілі сябе вялікія князі літоўскія. Каля 1320 г. Гедымін дабіўся адкрыцця мітраполіі з цэнтрам у Навагарадку (Навагрудку), у якую ўваходзілі Полацкая і Тураўская епархіі, аднак у выніку намаганняў Масквы яна хутка была зачынена. Вялікія намаганні ў перамяшчэнні царкоўна-адміністрацыйнага цэнтра праваслаўя з Масквы ў Кіеў і Вільню прыклалі Альгерд і Вітаўт. У 1415 г. апошні на саборы ў Навагарадку пераканаў беларускіх і ўкраінскіх епіскапаў паставіць на Кіеўскі мітрапаліцкі прастол свайго кандыдата Рыгора Цамблака. Свой учынак Вітаўт мацівіраваў тым, што маскоўскія мітрапаліты клапацяцца не пра заходне-праваслаўную царкву, а пра прыбыткі ад яе. Бірэлігійнасць, якая ўсталявалася ў ВКЛ пасля Крэўскай уніі (1385), вымагала вырашэння таксама праблемы згоды, мірнага суіснавання праваслаўнай і каталіцкай супольнасцей як прававымі сродкамі, так і захадамі ў напрамку аб'яднання праваслаўнай і каталіцкай царквы, або уніі. У 1418 г. Кіеўскі мітрапаліт Рыгор Цамблак, «пратэжэ» Вітаўта, выступіў на Канстанцкім Усяленскім саборы з заклікам аднавіць былое адзінства хрысціянскай царквы на падставе ўзаемнай цярыпымасці і раўнапраўя. Фларэнційскую унію, якая прадугледжвала сгварэнне адзінай хрысціянскай царквы, у 1439 г. сярод іншых падтрымаў і Кіеўскі мітрапаліт Ісідар. Праваслаўнае супольніцтва ВКЛ у асноўным ухваліла дзейнасць Ісідара, але зусім інакш ён быў сустрэты ў Маскве, дзе яго абвясцілі ерэтыком і саслалі ў Чудаў манастыр. Адтуль ён збег у Навагарадак, а потым пераехаў у Рым. І нарэшце, у 1458 г. вялікі князь Казімір даў згоду на заснаванне асобнай, не звязанай з Масквой праваслаўнай мітраполіі для ВКЛ. Усе беларускія і ўкраінскія епіскапы, апроча Чарнігаўскага і Бранскага (Бранск у гэты час уваходзіў у склад ВКЛ), ухвалілі даную акцыю. З гэтага перыяду, на думку вядомага рускага гісторыка царквы А. Ул. Карташова, беларуска-ўкраінскае праваслаўе «пачынае жыць сваім асаблівым жыццём у адметных палітычных і культурных умовах».

Адметны характар беларуска-ўкраінскага праваслаўя XV–XVII стст. Геапалітычнае становішча ВКЛ «паміж Усходам і Захадам», на мяжы ўсходнееўрапейскай і заходне-еўрапейскай, грэка-візантыйскай і лаціна-германскай культур абумовіла спецыфічны, адметны ад маскоўскага менталітэт беларуска-ўкраінскага праваслаўя. На

думку даследчыкаў (Я. Д. Ісаевіча, В. М. Нічык, М. В. Дзмітрыева, С. В. Марозавай), яго адметнасцю з'яўляліся такія рысы, як інстытут патранату (кантроль над царкоўным жыццём свецкіх асоб), існаванне брацтваў, беларусізацыя і ўкраінізацыя царкоўнаславянскай мовы. Факты сведчаць, што дзеячы беларускай і ўкраінскай праваслаўнай царквы былі ў значнай ступені інтэграваны ў заходнееўрапейскую культуру: яны мелі права свабоднага выезду за мяжу, зафіксаванае ў статутах ВКЛ, падарожнічалі па Еўропе, вучыліся ў замежных універсітэтах. Значная частка праваслаўных святароў, феадалаў, мяшчан была параднёная з каталіцкімі, а потым і пратэстанцкімі сем'ямі. Беларускія і ўкраінскія праваслаўныя святары, настаўнікі брацкіх школ, пісьменнікі, кнігавыдаўцы былі схільныя да філасофскай рэфлексіі, звярталіся да арыстоцэлізму, неаплатанізму, рэнесансава-навуковых уяўленняў пра свет і чалавека. І наогул, на працягу некалькіх стагоддзяў у духоўным жыцці Беларусі і Украіны склаўся тып свецкага і царкоўнага дзеяча «на мяжы культур», да якога належалі такія постаці, як Ф. Скарына, М. Гусоўскі, С. Будны, В. Цяпінскі, Я. Сапега, І. Пацей, М. Смярыцкі, П. Магіла, С. Косаў, С. Полацкі і інш. Гэтымі абставінамі быў абумоўлены характэрны для культуры Беларусі і Украіны інтэнсіўны і плённы дыялог паміж Усходам і Захадам, які станоўча ўплываў на духоўна-культурнае развіццё беларускага і ўкраінскага народаў, пашыраў светапоглядны круггляд свецкіх і царкоўных дзеячаў, стымуляваў талерантныя адносіны беларуска-ўкраінскага праваслаўя да заходняй культуры, каталіцтва. Імкненне да культурна-рэлігійнага дыялога надавала вялікую папулярнасць у грамадстве ВКЛ ідэі адраджэння хрысціянскага адзінства, ідэі уніі.

Дзве мадэлі грамадскага і рэлігійна-царкоўнага жыцця. Праект універсальнай і лакальнай уніі. На працягу стагоддзяў у свядомасці народаў ВКЛ больш-менш выразна акрэсліліся дзве глабальныя мадэлі грамадскага і рэлігійна-царкоўнага жыцця: ліберальная, рэнесансава-гуманістычная, падставай якой з'яўлялася верацярпімасць, і кансерватыўная, контррэфармацыйная, у аснове якой ляжала ідэя уніі. Справа ў тым, што падставай менталітэту бела-руска-ўкраінска-літоўскага грамадства з'яўляліся, па-першае, прызнанне ў якасці аптымальнай палітычнай сістэмы манархіі, абмежаванай законам і прадстаўнічымі ўстановамі, па-другое, плюралізм рэлігійна-царкоўнага жыцця, які вымушаў свецкую ўладу праводзіць палітыку адноснай верацярпімасці. На працягу XV–XVI стст. узнікае шэраг юрыдычных актаў, якія ўраўноўваюць у правах праваслаўных, католікаў, пратэстантаў. Дамінуючым прынцып рэлігійнай талерантнасці становіцца ў другой палове XVI ст. У якасці прававой нормы ён фіксуецца ў шэрагу дакументаў і перш за ўсё ў Статуце 1588 г. Гэты адносна кароткі час у грамадскім жыцці ВКЛ беларускі пісьменнік Фёдар Еўлашоўскі назваў «залатым векам».

Між тым у другой палове XVI ст. на паверхню грамадскага жыцця зноў выходзіць ідэя царкоўнай уніі. Гэта было абумоўлена актывізацыяй Контррэфармацыі, а таксама ўзрастаючай пагрозай незалежнасці ВКЛ з боку Рускай дзяржавы (Лівонская вайна 1558–1583 гг., утварэнне Маскоўскай патрыярхіі ў 1589 г.), у выніку чаго яно павінна было пайсці на больш шчыльную інтэграцыю з Польшчай, Царкоўная унія павінна была стаць лагічным працягам палітычнай, Люблінскай уніі 1569 г. Контррэфармацыя, якая пачалася ў ВКЛ з 70-х гадоў XVI ст., рашуча і катэгарычна адвергла прынцып рэлігійнай цярпімасці. У якасці альтэрнатывы рэнесансава-гуманістычнай, плюралістычнай мадэлі духоўнага, рэлігійна-царкоўнага жыцця яна прапанавала ідэю уніі.

Ідэю царкоўнай уніі падтрымалі пэўныя колы беларуска-ўкраінскага грамадства, якія, як адзначалася, былі падрыхтаваны да гэтага. Частка з іх выношвала праект універсальнай уніі, які ўзнік у атачэнні Кіеўскага ваяводы князя Канстанціна Астрожскага і Навагародскага ваяводы Фёдара Скуміна-Тышкевіча. Гэты праект прадугледжваў аб'яднанне ўсіх без выключэння хрысціянскіх цэркваў, у тым ліку і Маскоўскай. Па сваёй тэарэтычнай сутнасці ён быў экуменічна-гуманістычным, грунтаваўся на прынцыпах усеагульнасці і добраахвотнасці. Разам з тым праект універсальнай уніі быў гранічна ўтапічным, таму што Масква катэгарычна ад яго адмовілася. Ідэалагі Контррэфармацыі

прадбачылі гэту сітуацыю, таму яны прапанавалі праект лакальнай уніі, аб'яднання праваслаўных з католікамі ў межах Рэчы Паспалітай, менавіта Беларусі і Украіны. Утапічнасць ідэі універсальнай уніі з самага пачатку зразумеў і адзін з яе галоўных архітэктараў – Іпацый Пацей. У лісце да князя Астрожскага ён пісаў, што Маскоўская дзяржава не толькі палітычна, але духоўна-культурна не гатова да хрысціянскай згоды, уніі з каталіцтвам. Праект лакальнай уніі падтрымала беларуска-ўкраінская праваслаўная іерархія (пяць з сямі епіскапаў прынялі Брэсцкую царкоўную унію 1596 г.), пэўныя колы феадалаў, гараджан. Яго ўхваліў урад Рэчы Паспалітай, частка ўрадоўцаў ВКЛ, у тым ліку і канцлер Леў Сапега.

Адмова ад плюралістычнай, ліберальна-дэмакратычнай мадэлі развіцця і курс на уніфікацыю рэлігійна-царкоўнага жыцця грамадства быў вялікай гістарычнай памылкай урада Рэчы Паспалітай. Брэсцкая царкоўная унія супярэчыла перакананням і жаданню значнай часткі беларуска-ўкраінскага грамадства, і таму пры яе ўвядзенні непазбежна быў прымус, які дыскрэдытаваў уніяцкую ідэю, абумовіў шэраг адмоўных з'яў у наступным гістарычным жыцці беларускага народа: разбурэнне прававой свядомасці і стымуляцыю супрацьпраўных учынкаў; узмацненне рэлігійна-інтэлектуальнай нецярпімасці і сацыяльнай варожасці; змену настрояў праваслаўнай супольнасці ў адносінах да ўрада Рэчы Паспалітай з лаяльных да варожых і на гэтай падставе імкненне да палітычнай інтэграцыі з Маскоўскай дзяржавай; выкарыстанне рускім самадзяржаўем «насілля над праваслаўнай верай» у якасці казырнай карты імперскай палітыкі; раскол нацыі на уніяцкае сялянства і каталіцкую шляхту, што вельмі адмоўна паўплывала на лёс беларускай дзяржаўнасці і нацыянальнай культуры. Перманентны канфесійны канфлікт, ініцыяваны Брэсцкай уніяй, стаў адной з прычын страты Рэччу Паспалітай сваёй дзяржаўнай незалежнасці: як вядома, канфесійны фактар адыграў істотную ролю ў яе падзелах.

Пазітыўныя вынікі дзейнасці уніяцкай царквы. Вышэйсказанае не сведчыць, што царкоўная унія адыграла выключна адмоўную ролю ў айчыннай гісторыі. Яна мела істотныя здабыткі ў галіне культуры (адукацыі, кнігадрукавання, архіўна-бібліятэчнай справы, мастацтва), што пераканаўча паказана ў працах беларускіх даследчыкаў (Марозава С. В. Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596–1839). Гродна, 1996; 3 гісторыі уніяцтва ў Беларусі. Мн., 1996; Гісторыя беларускага мастацтва. Т. 2. Мн., 1998 і інш.). Ва уніяцкім руху існавалі дзве тэндэнцыі: лацінізацыі-паланізацыі і беларусізацыі грамадскага і рэлігійна-царкоўнага жыцця. Гэтыя тэндэнцыі акрэслена выяўляліся ў культурнай спадчыне. Ва уніяцкіх школах побач з лацінскай, польскай, грэчаскай, царкоўна-славянскай вывучалася беларуская мова. На гэтых жа мовах выдаваліся кнігі. Пры уніяцкіх манастырах ствараліся кнігасховішчы, бібліятэкі. Даследчыкі адзначаюць наватарства, самабытнасць, дэмакратызм уніяцкага мастацтва (іканапісу, архітэктуры, музыкі, скульптуры, прыкладнога мастацтва, кніжнай графікі), з якім знітавана ўзнікненне арыгінальнага стылю – «віленскага барока». Пэўны ўклад унесла уніяцтва ў развіццё беларускай мовы, выкарыстоўваючы яе ў царкоўных казаннях, школьным навучанні, рэлігійнай і палемічнай літаратуры. Яно дало Беларусі шэраг таленавітых пісьменнікаў і сярод іх Іпацый Пацей, творы якога напісаны на дасканалай беларускай мове XVI–XVII стст. Уніяцтву належыць пэўная заслуга ў фарміраванні нацыянальнай свядомасці, ідэі беларускага Адраджэння. К. Каліноўскі лічыў уніяцтва «верай нашых дзядоў і прадзедаў», а уніяцкую царкву нацыянальнай царквой (Мужыцкая праўда. № 6).

Эвалюцыя праваслаўя. Пётр Магіла як духоўна-культурны інтэгратар. Пасля забойства 12 лістапада 1623 г. у Віцебску уніяцкага архіепіскапа Іасафата Кунцэвіча беларуска-ўкраінскае праваслаўе апынулася на мяжы абсалютнай забароны. Пачаўся яго крызіс і разам з тым перагрупіроўка сіл і аднаўленне стратэгіі. Частка праваслаўнага святарства разупэўніваецца ў барацьбе і па тых або іншых прычынах прымае унію (М. Смятрыцкі, К. Саковіч, К. Транквіліён-Стаўравецкі і інш.). Другая частка – у той або

іншай форме схіляецца да палітычнай інтэграцыі з Маскоўскай дзяржавай (Іоў Барэцкі, Ісая Капінскі і інш.). Аднак існавала ўплывова група, прадстаўнікі якой лаяльна ставіліся да ўраду Рэчы Паспалітай, разам з тым імкнуліся захаваць добрыя адносіны з Рускай дзяржавай і маскоўскім праваслаўем. Яны патрабавалі палітычнай рэабілітацыі і легалізацыі беларуска-ўкраінскай праваслаўнай царквы, вяртання належнай ёй маёмасці, прывілеяў, правоў. Вядучым ідэолагам гэтага напрамку з'яўляўся Пётр Магіла, выдатнымі прадстаўнікамі – беларус Сільвестр Косаў, Ісая Казлоўскі, Інакенцій Гізель, Лазар Барановіч, Іанікій Галятоўскі, Антоній Радзівілоўскі і інш. Цэнтрам – Кіева-Магілянская акадэмія. Кампрамісная кіева-магілянская лінія сустрэла падтрымку значнай часткі беларускай і ўкраінскай шляхты, брацтваў. Моцную падтрымку заходнеправаслаўнай царкве аказвалі запарожскія казакі. На кампраміс пайшоў і малады прэтэндэнт на каралеўскі прастол Уладзіслаў, які быў зацікаўлены ў дасягненні рэлігійнай згоды ў краіне, прыхільнасці праваслаўнай і пратэстанцкай шляхты (ад якой у значнай ступені залежалі вынікі элекцыі), а таксама ваяўнічага запарожскага казацтва. У 1632 г. сеймам была прынята пастанова, атрымаўшая назву «заспакаенне рэлігіі грэчаскай», згодна з якой праваслаўным надаваліся (а па сутнасці адраджаліся) роўныя правы з уніятамі, дазвалялася выбіраць сваю іерархію, арганізоўваць школы і друкарні, займаць грамадскія пасады. Кіеўскім праваслаўным мітрапалітам са згоды караля быў абраны Пётр Магіла (1596–1647).

Постаць Магілы належыць не толькі ўкраінскай, але і беларускай культуры, паколькі ён з'яўляўся агульным мітрапалітам, а заснаваная ім акадэмія (1632) – кузня царкоўных і культурных кадраў Украіны і Беларусі. У прыватнасці, рэктарам акадэміі быў беларус С. Косаў, тут атрымаў адукацыю Сімяон Полацкі і многія іншыя дзеячы беларускай культуры, з Кіева-Магілянскай акадэміі выйшаў Георгі Каніскі, які адыграў істотную ролю ў царкоўна-культурным жыцці Беларусі другой паловы XVIII ст., і г. д. Урадавыя колы Рэчы Паспалітай ускладалі на новапрызначанага мітрапаліта вялікія надзеі. Лічылася, што ён загладзіць супярэчнасці паміж праваслаўнымі і уніятамі, спыніць канфесійную канфрантацыю, наблізіць грэка-праваслаўных і грэка-католікаў адзін да аднаго і тым самым зробіць тое, што не змаглі зрабіць папярэднія іерархі.

Як паказала ў сваёй фундаментальнай працы «Пётр Магіла ў духоўнай гісторыі Украіны» (Кіеў, 1997) украінская даследчыца В. М. Нічык, Кіеўскаму мітрапаліту ў пэўнай ступені ўдалося гэта зрабіць. Але не за кошт здрады праваслаўю, а за кошт гнуткай і асцярожнай палітыкі, рэфармавання царкоўнай арганізацыйна-кадравай структуры, праваслаўнай сістэмы адукацыі і выхавання. Магіла прыпыніў практыку захопу праваслаўнай царкоўнай маёмасці з боку уніятаў, разгарнуў дзейнасць па аднаўленню і рэстаўрацыі праваслаўных храмаў, паляпшэнню царкоўнай і манастырскай дысцыпліны, маральнага стану праваслаўных святароў. Ён значна палепшыў якасць адукацыі ў праваслаўных школах, падняўшы іх да ўзроўню лацінскіх школ, заснаваў першую вышэйшую праваслаўную школу. Магіла аб'яднаў вакол сябе таленавітых і адукаваных украінскіх і беларускіх вучоных, настаўнікаў, царкоўна-грамадскіх дзеячаў. Рэформа адукацыі далася Магілу няпроста. Яго спроба «лацінізацыі» праваслаўнай школы выклікала незадавальненне ў часткі праваслаўных святароў і казацтва. У сваю чаргу езуіты і уніяты спрабавалі скампраментаваць перад урадам новыя праваслаўныя школы, абвінавачваючы іх у распаўсюджванні пратэстанцкіх ідэй. Магіла быў прыхільнікам стварэння незалежнай царквы і дзяржавы, развіцця свецкай культуры. Кожны народ, лічыў ён, мае права рэалізоўваць свае інтэлектуальна-творчыя здольнасці на роднай мове, гэта права ўхвалена Богам. Прычым да Бога таксама трэба заўсёды звяртацца на роднай мове.

Вялікая заслуга Пятра Магілы ў тым, што ён пайшоў па шляху альтэрнатыўнаму Брэсцкай уніі, шляху свабоднай і добраахвотнай духоўна-культурнай інтэграцыі Усходу з Захадам. Гэта па сутнасці шлях, які быў прапанаваны ідэолагамі ўсходнеславянскага Адраджэння – Ф. Скарынам, М. Гусоўскім, В. Цяпінскім, С. Будным, Л. Сапегам і інш.

Шлях, які пэўны час з'яўляўся стрыжнем урадавай дзейнасці (Статут 1588 г.) і ад якога, на жаль, урад Рэчы Паспалітай адышоў, зрабіўшы падставай сваёй рэлігійна-культурнай палітыкі прымус. Інтэфатарская дзейнасць Магілы прынесла вялікую карысць не толькі Украіне і Беларусі, але і Расіі.

Пасля смерці Магілы Кіеўскім мітрапалітам (1647–1657) стаў яго вучань, беларус па паходжанні, Сільвестр Косаў. На працягу 1635–1647 гг. Косаў з'яўляўся епіскапам Мсціслаўскім, Магілёўскім, Аршанскім і многа зрабіў для ўмацавання ў Беларусі праваслаўнай веры, распаўсюджання асветы. Ён быў апекуном знакамітых Куцеінскай, Магілёўскай і Віленскай друкарняў, з якіх выйшаў шэраг рэлігійна-багаслоўскіх твораў і школьных падручнікаў, аўтарам сачыненняў «Дидаскалія, альбо Наука о седми сакраментях», «Патерикон», «Экзегезіс». У апошнім асветнік сцвярджаў, што зварот да лацінскай мовы не з'яўляецца адрачэннем ад веры бацькоў. Яна неабходна, каб праваслаўныя беларусы і ўкраінцы маглі далучыцца да сусветнай навукі і культуры, каб «нашу Русь не называли глупою Руссю». Косаў мужа адстойваў самастойнасць Кіеўскай мітраполіі, супрацьстаяў памкненням падпарадкаваць яе ўладзе Маскоўскай патрыярхіі. Адмоўна ставіўся ён і да інкарпарацыі беларускіх і ўкраінскіх зямель у склад Рускай дзяржавы.

Драматычны лёс Сімяона Полацкага. Непрадуманая, неталерантная палітыка ўрада Рэчы Паспалітай у значнай ступені падарвала вытворчы і інтэлектуальны патэнцыял беларускага народа. Нацыянальна-культурная дзейнасць на базе уніяцтва не здольна была папоўніць тых страт, якія панесла беларуская культура ў выніку рэлігійнай нецярпімасці, канфесійнай канфрантацыі, праследаванняў іншаверцаў і іншадумцаў, карацей, у выніку адмовы ад рэнесансава-гуманістычнага прынцыпу талерантнасці. Сітуацыя, што склалася ў краіне ў перыяд увядзення царкоўнай уніі, істотна пагоршылася ў часы вайны 1654–1667 гг., якую вялі паміж сабой Рэч Паспалітая і Руская дзяржава. Вынікам вайны стала масавае, пераважна прымусовае перасяленне беларусаў. Гэта былі палонныя, насельніцтва непакорных гарадоў, мястэчак, вёсак. Вялікая колькасць беларусаў размясцілася ў маскоўскім пасадзе, галоўным чынам высокакваліфікаваныя рамеснікі, кнігадрукары, настаўнікі, перакладчыкі, святары. Яны адыгралі вялікую ролю ў развіцці расійскага рамеснага майстэрства, мастацтва, кнігадрукавання, архітэктуры, асветы, пра што яшчэ ў 1957 г. пісаў Л. С. Абэцэдарскі ў сваёй працы «Белорусы в Москве XVII в. Из истории русско-белорусских связей». За межамі радзімы апынуліся такія інтэлектуалы, як Сімяон Полацкі, Ян Белабоцкі, пазней – Ілля Капіевіч і многія іншыя вядомыя і невядомыя беларускія інтэлектуалы. Эміграцыя другой паловы XVII ст. па сутнасці з'яўлялася першай масавай і катастрофічнай для беларускай культуры «ўцечкай мазгоў і талентаў».

Выдатны паэт, мысліцель, асветнік Сімяон Полацкі (1629–1680) не толькі наш нацыянальны гонар, але і наш боль. Ён адзін з першых знакамітых беларусаў, хто эміграваў не толькі ў іншую краіну, але і ў іншую, хоць і роднасную, культуру. Сімяон Полацкі – асоба «на мяжы культур». Пачатковую адукацыю атрымаў у брацкай школе Полацка, потым вучыўся ў Кіева-Магілянскай акадэміі. На кіева-магілянскі перыяд жыцця Сімяона выпадае пік рэфарматарскай дзейнасці Пятра Магілы і яго паплечнікаў: Ідэя сінтэзу заходняй і ўсходняй культур, пагаднення існуючых у Рэчы Паспалітай хрысціянскіх веравызнанняў не магла не паўплываць на светапогляд маладога і здольнага беларуса, тым больш што сам Полацк з даўніх, яшчэ даскарынаўскіх часоў з'яўляўся ўвасабленнем гэтай ідэі.

Прага да ведаў прывяла Сімяона ў Віленскую каталіцкую акадэмію. Ён трапіў сюды ў даволі спрыяльны перыяд (вучыўся тут прыблізна з 1651 па 1654 г.), калі выкладанне этыкі, рыторыкі, палітыкі вялося на падставе курсаў лекцый гуманістычна арыентаваных выкладчыкаў М. К. Сарбеўскага, Л. Залускага, С. Лауксмiна, А. А. Алізароўскага. Даследчыкі мяркуюць, што менавіта ў віленскі перыяд Сімяон Полацкі прымае уніяцтва і становіцца членам Базіліянскага ордэна. На думку А. Н. Рабінсона, «униатское

вероисповедание, очевидно, представлялось Симеону единственно приемлемой формой сближения западноевропейских и восточноевропейских традиций и культур».

Пачатак вайны Рэчы Паспалітай з Рускай дзяржавай крута змяніў не толькі намеры, але і ўсё жыццё і далейшы лес 25-гадовага Сімяона. Яго родны горад капітуляваў 30 чэрвеня 1654 г., хутка палі Магілёў, Гомель, Мсціслаў, Смаленск, Віцебск, Мінск і інш. У пачатку жніўня 1655 г. капітулявала Вільня, сталіца ВКЛ, што не магло не зрабіць на студэнта Віленскага універсітэта Сімяона цяжкага ўражання. І ў гэтай сітуацыі малады Самойла Гаўрылавіч – Пятроўскі-Сітніяновіч (а менавіта такімі ў той час былі яго сапраўднае імя і прозвішча) паказаў сябе дальнабачным прагматыкам. З Вільні ён ціха вярнуўся ў родны Полацк і з'явіўся ў Богаўленскі праваслаўны манастыр, дзе ігуменам быў яго настаўнік па Кіева-Магілянскай акадэміі Ігнат Іеўлевіч. Апошні пастрыг свайго вучня ў манахі (пасля гэтага ён пачаў называцца Сімяонам) і прызначыў дыдаксам брацкай школы пры манастыры. Гэта адбылося 8 чэрвеня 1656 г. Уражвае, як хутка і грунтоўна зарыентаваўся малады настаўнік. Не прайшло і месяца, як Сімяон са сваімі «отроками» прыбыў у Віцебск і паднёс рускаму цару свае віншавальныя вершы («віцебскія метры»), у якіх вітаў Аляксея Міхайлавіча як вызваліцеля беларускага народа. У 1660 г. ён са сваімі выхаванцамі наведаў Маскву. Расійскаму самадзяржцу была паднесена вершаваная «Дэкламацыя», у якой той называўся «царом-Сонцам». Між тым справы рускай арміі пагаршаліся, войска Рэчы Паспалітай адваёўвала адзін за другім беларускія гарады. Быў вызвалены і родны горад Сімяона Полацк. «Политическое содержание и назначение стихов Симеона, читавшихся публично в Витебске и Полоцке, было таково, что с переходом Белоруссии обратно в состав Речи Посполитой поэт оказался достаточно скомпрометированным. Он эмигрировал в Россию, где стал первым придворным литератором-профессионалом», – піша А. Н. Рабінсон. На яго думку, Сімяон прыехаў у Маскву ў 1664 г. «самовольно». Аднак Л. У. Званарова і Ул. Конан лічаць, што Сімяон Полацкі «прыняў запрашэнне пераехаць у Маскву» (Мысліцелі і асветнікі Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1995. С. 299).

Мы не маем намеру падрабязна асвятляць жыццё і светапогляд паэта. Гэта ўжо грунтоўна зроблена беларускімі і рускімі вучонымі. Нас цікавяць пытанні: якімі абставінамі быў абумоўлены выбар полацкага інтэлектуала, у якой ступені гэты выбар стаў тыповым і якія наступствы ён меў для беларускай культуры? Наша меркаванне такое. Сімяона не задавальняла памяркоўная пазіцыя Магілы і яго атачэння, і ў рэшце рэшт ён схіліўся да той мадэлі рэлігійна-культурнага сінтэзу, якая была прапанавана Брэсцкім уніяцкім саборам 1596 г. Асветнік абсалютна добраахвотна стаў на бок уніі. Аднак уражання ад перамог рускай арміі ў Беларусі, русафільскія настроі значнай часткі праваслаўных святароў і насельніцтва ўсходніх беларускіх ваяводстваў на першым этапе вайны, а таксама яго полацкіх сяброў і настаўнікаў, далучэнне Левабярэжнай Украіны да Рускай дзяржавы, незадавальненне сацыяльна-рэлігійнай палітыкай урада Рэчы Паспалітай, уяўленні аб моцы і магчымасцях рускага цара паўплывалі на яго светапогляд. З уніята ён ператварыўся ў адданага прыхільніка праваслаўя і расійскага самадзяржаўя, хутка зрабіўся іх ідэолагам. Да таго ж ён спадзяваўся, што свой талент, свае творчыя здольнасці зможа рэалізаваць толькі пры наяўнасці такога магутнага і багатага мецэната, як рускі цар. Паэт шчыра спадзяваўся, што сваёй дзейнасцю, сваімі вершамі, сваімі думкамі ён гуманізуе, асвеціць расійскі абсалютызм, укараніць у свядомасць цара, расійскай знаці, народа павагу і любоў да ведаў, закону, справядлівасці, мастацтва, стваральнай дзейнасці ў імя «агульнага добра». І ў гэтым напрамку яму многа ўдалося зрабіць. Сімяон Полацкі стаў першым расійскім асветнікам, ён адыграў вялікую ролю ў развіцці грамадзянскай свядомасці рускага народа, пашырэнні і распаўсюджанні ў Расійскай імперыі школьнай справы, кнігадрукавання і наогул высокай духоўнай культуры.

Аднак для беларускай нацыянальнай культуры Сімяон Полацкі быў першай вялікай стратай. Яго творчая спадчына, канешне, належыць не толькі рускаму, але і беларускаму

народу. Паэт і мысліцель сцвярджаў як агульначалавечыя і агульнаславянскія, так і нацыянальныя духоўныя каштоўнасці. Але разам з тым ён аддаў многа інтэлектуальных творчых сіл дзеля выпрацоўкі і абгрунтавання не ўласцівых свайму народу каштоўнасцей і паняццяў, і перш за ўсё ідэі самадзяржаўя. Паэт павінен быў таіць многія свае перакананні, прытасоўвацца да маскоўскага менталітэту. У Маскве Сімяон Полацкі вымушаны быў адмовіцца ад роднай мовы, на якой складаў свае першыя вершы, і перайсці на сучасную яму рускую літаратурную мову. Эміграцыя Сімяона Полацкага была эміграцыяй не толькі ў іншую краіну, але ў іншую, хоць і блізкую, культуру. Ён паклаў пачатак гэтаму сумнаму для беларускай культуры працэсу. «Культурная эміграцыя», як вядома, набыла масавы характар у XVIII–XIX стст., калі беларускія інтэлектуалы з прычыны адсутнасці ўласнай дзяржаўнасці і неадэкватнай самасвядомасці «эмігравалі» ў польскую або ў рускую культуру. Праблема «культурнай эміграцыі» актуальная для Беларусі і ў наш час, паколькі некаторыя яе перадумовы, на жаль, захаваліся.

***Крыніца: Падокшын С. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры.
Мінск: Беларуская навука, 2003. С. 225-236***